

3. SZ. MELLÉKLET

NAGY LEVENTE

Michael Halicius és Ioan Zoba: régi kérdések, új válaszok*

1.

Michael Halicius¹ 1674. évi Erdélyből való távozása kapcsán többen hangsúlyozták, hogy Halicius-nak azért kellett ott hagynia az enyedi kollégiumot, mert a puritánus, haladó, coccejánus értelmiségi körhöz tartozott, szemben a retrográd, maradi ortodox kálvinista vezetőkkel. E tanulmányban viszont arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy néhány, eddig figyelmen kívül hagyott, forrás azt bizonyítja, hogy Halicius nem a coccejánus-karteziánus, hanem épp ellenkezőleg, az az ellen fellépő „reakciós” egyházi értelmiségiek oldalán állt.

Musnai László szerint Halicius távozásának az lehetett a fő oka, hogy Enyeden összetűzésbe került a főúri diáksággal. Legalábbis erre enged következtetni a nagyenyedi diákok subscriptiós könyvében a Halicius neve után található bejegyzés: „Catilina Colegii pestis exturbatus” [A kollégium pestise, Catilina kitaszított]. „Ez a megjegyzés azt mutatja – írja Musnai –, hogy Halicius súlyos ellentétbe keveredett diáktársaival, akik kiűzték őt a körükből. Bizonyos azonban, hogy Halicius magatartása nem az alantasabb közigazgatási pályára készülő szegény ösztöndíjas diákok körében keltett visszatetszést – hisz ezeket éppúgy nyomasztották a rendi kötöttségek – hanem a főúri ifjakat, a publikus diákokat bőszihtette fel, annál is inkább, mivel akkortájt még elszigetelten és vallásos mezben jelentkező román parasztmozgalmak [sic!] is aggodalomba ejtették a kiváltságosokat.”² Nagy a gyanúm, hogy Musnai idézett szövegének utolsó tagmondata, csak amolyan vörös farokként került be a szövegébe. Ennek ellenére ő úgy vélte, hogy Halicius távozása összefüggésbe hozható a Dézsi Mártont és Hunyadi Pált elítélő radnóti zsinattal (1673). Szerinte Dézsit és Hunyadi elsősorban a hetenként megtartott teológiai disputációk miatt idézték a zsinat elé, mely állásukból való elmozdításra ítélte őket, de a világi patrónusok nyomására nem hajtották végre az ítéletet. Ezeken a disputákon, Halicius is részt vett, aki 1672. november 16-án, nem kisebb személyekkel, mint Pápai Páriz Ferencsel és Misztótfalusi Kis Miklóssal vitázott – és Musnai László szerint ezért kellett távoznia az enyedi kollégiumból. „Halicius tehát már a kollégium falai között szoros kapcsolatba került az előítéletektől ment gondolkozással, s ez mind agatartására, mind tudományos, illetőleg világnézeti tájékozódására rányomta a bélyegét. Éppen ezért minden valószínűség szerint nem járunk messze a valóságtól, ha a kollégiumból való hirtelen távozását is ezzel a beállítottsággal próbáljuk összefüggésbe hozni” – érvelt Musani.³ Halicius Enyedről való távozását természetesen könnyű volt mártírológikus nézőpontból láttatni. Egyfelől a reakciós

* A tanulmány a REB-16-Kutatás-0029, és az NKFI 111 871 sz. pályázatok támogatásával készült.

¹Az ifjabb Michael Halicius nevét soha sem írta romános formában Mihai Halici-nak, de a jelenlegi román szakirodalomban így használják. Mivel kettős (román-magyar) identitású személyről van szó, és Halicius a latinos Michael Halicius nevet is használta (például végrendeletében), úgy döntöttem, hogy jómagam is a semlegesebb és humanistább Halicius név mellett maradok

²MUSNAI, 1960, 59; JAKÓ-JUHÁSZ, 1979, 97.

³MUSANI, 1960, 59.

maradi központi kormányzat Tofeus Mihály püspökkel az élen, másfelől pedig a haladó, felvilágosult értelmiségiek. Halicius csakis ez utóbbiak táborába foglalhatott helyet.

A Morus *Utópiáját* olvasó Haliciusból Hajós József is szocialista gondolkodót faragott, Anton Dörner pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy Haliciust miután az enyedi kollégiumból kitiltották, még Erdélyből is száműzték.⁴ Ha ez valóban így lett volna, akkor ez lenne a radnóti zsinathoz köthető legsúlyosabb ítélet, azonban a korabeli dokumentumokban ennek nyoma sincs. Doru Radosav úgy vélte, hogy 1674-ben Nyugat-Európába való távozásával Haliciusnak az a régi nagy álma teljesedett be, hogy „a konzervatív kálvinista politika nyomásától mentes, ideológiai és teológiai szorítások nélküli” közegben tevékenykedhessen.⁵

A fentiekkel ellentétben néhány korabeli forrás azt bizonyítja, hogy Halicius nem a coccejánus-karteziánus haladó, hanem épp ellenkezőleg, az az ellen fellépő „reakciós” egyházi értelmiségiek oldalán állt. 1673. április 3-án az enyedi diákok egy homályos és kellőképpen zavaros panaszlevelet írtak Teleki Mihálynak. Ebből mindössze csak annyi derül ki, hogy a diákok valaki olyannak a „scholánkból való kiirtatásában forgolódnak, aki miá másszor is, scholánknak bizony nem kicsin bódulásával kelletett hazánknak méltóságos urát több úr híveivel, nevezet szerint peniglen kegyelmedet, t. uram búsítanunk.”⁶ Egy dátum nélküli, szintén a Teleki család levéltárában fennmaradt másik panaszlevélből már több konkrétum is kiderül:

„Mivel Karánsebesi társunktól, nem különben, mint Nadányi János urunktól, e mi collegiumunk immár régtől fogva búsítatik, de legközelebb az elmúlt alkalmatossággal Nadányi urunkkal összecsatolván önnönmagát, sokképpen kesergetett bennünket, fenyegetvén hol pálcázással, hol peniglen egyéb büntetésnek neveivel, praemisso [azzal az ürüggyel]: hogy mi rettenetes eretnkségeket tanulunk.”⁷ (Kiemelés N. L.)

Ezt a panaszlevelet Dézsi Lajos ugyan a Nadányi János iratai közt adta ki, de ha figyelmesen olvassuk a szöveget kiderül, hogy a panaszlevél nem Nadányi, hanem Karánsebesi (értsd Halicius) ellen íródott. Így folytatódik ugyanis az irat:

„Ökegyelme [ez szerintem szintén Halicius, amint alább kiderül] látván a radnóti gyűlésnek nem olyan formában való kimenetelit collegiumunkra nézve, amint ökegyelme másokkal együtt (kik minékünk gonoszakaróink) reménlette, N. J. [ez szerintem csak Nadányi János lehet] urunkkal éjjel és nappal kezdett fortalni [sic!] amint erre bizonyságul lehetnek, a környülötte való cselédek, de ami még nagyobb (bizonyosan ugyan nem mondjuk) de újabb punctumokat gyalázatunkra és közönségesen a t[ekintetes] curátori coronának szomorúságára akarnak kovácsolni.”

Nem tudom másként értelmezni ezeket a részeket, minthogy Halicius Nadányival szövetkezve, azon okból kifolyólag, hogy a radnóti zsinaton számukra kedvezőtlen határozat született, a diákok és a kurátorok gyalázatára valamit forralnak, de, hogy pontosan mit, az a homályos alluziókkal terhelt szövegből nem derül ki. Talán érezték is ezt a feljelentők, mert a levél hátoldalán két újabb bekezdésben igyekeztek világosabbá tenni az ügyet. Ezekben az áll, hogy Nadányi „a szent synatban mérges voxának előadásával” „holmi pokolban koholtatott dögletes tudományok tanulásával, tanításával,” vádolta a diákokat.⁸

Nadányi a radnóti zsinaton nem volt főszereplő. A fenti panaszlevél alapján azonban ő is az „ortodoxokkal” voksolt. Ezt a szárnyat Pósa-házi János, Gyulafehérvárra menekült volt

⁴ DÖRNER, 1987, 85; HAJÓS, 1974, 113-123.

⁵ RADOSAV, 2003, 218.

⁶ DÉZSI, 1892, 67.

⁷ DÉZSI, 1892, 68.

⁸ DÉZSI, 1892, 69.

sárospataki tanár, valamint Apafi udvari prédikátora, Tofeus Mihály püspök képviselte. Ilyen kontextusban került sor a radnóti zsinatra 1673. június közepén ahol Pósházi és Apafi udvari prédikátora, Tofeus Mihály püspök Dézsi Mártont, Pataki Istvánt és Csernátoni Pált, nagyenyedi tanárokat azzal vádolták, hogy Coccejus és Cartesius filozófiáját vallják és a filozófusok által már régen elfogadott sok tant másképp tanítanak.⁹ Az összegyűlt lelkészek, állítólag egyenesen máglyára szerették volna küldeni a vádlottakat, és azt kérték, hogy kizárólag az ő joguk legyen ítéletet mondani. A nemesség, azonban, patrónusi jogaira hivatkozva kért beleszólást. Végül úgy döntöttek, hogy a lelkészek, Rhédey Ferenc (mint a főpatrónus, Apafi képviselője) elnöklete alatt tanácskoznak és a lelkészek határozatát a nemességnek is jóvá kellett hagyni.¹⁰ Annak ellenére, hogy még maga a fejedelem, Apafi is inkább az anticoccejánus és antikartézianus Pósházi-Tofeus-féle szárnyhoz húzott, a zsinat mégiscsak a világiak győzelmével ért véget, és a karteziánus filozófiát tanító tanárokat nem távolították el állásukból. Dézsi Márton a vita során ki is jelentette, hogy „akik bizonyítás nélkül akarnak valamit elhíttetni, pápai tekintélyt tulajdonítanak magoknak.”¹¹ Igaz a zsinati határozatban az állt, hogy „filozófia olyan tanítassék, mely ancillál a teológiának de Bod Péter feljegyzése szerint, Csernátoni Pálnak nem kellett elhagynia az enyedi katedrát, sőt azt is megengedték neki, hogy tovább tanítsa a karteziánus filozófiát, annyi kikötéssel, hogy akinek nem tetszik az írhat ellene.”¹²

A meglehetősen enyhe ítélet legfőbb oka az volt, hogy a világi főurak volt alumnusaiak segítségére siettek: „Csernátonit az atyám [Bethlen János], Dézsit Kapi [György], Patakit Bánffy Dienes protegálta” – írja Bethlen Miklós.¹³ A másik ok az lehetett, hogy a vallási vitát csak azért rendezték, hogy elleplezzék a fontosabb politikai tárgyalásokról az ügyet. Bethlen János ezt írja: „Ugyanis három ortodox vallású professzort: Dézsi Mártont, Csernátoni Pált és Pataki Istvánt [...] azzal vádoltak, hogy mind a vallásban, mind a filozófiában jócskán újítottak. Mintegy az ő ügyük elsimítására tetszett összehívni azokat, akikkel közölni kellett a jelen dolgot. Ez alatt a palást alatt eléggé titokban maradt minden, mialatt a professorok említett ügyét is ugyanott és ugyanazokban a napokban tárgyalták, de idő szűke miatt június 15-re halasztották, az ortodox Radnóton tartandó népesebb gyűlésre.”¹⁴ Bánffy Dénes egyenesen azt javasolta Teleki Mihálynak, hogy a magyarországi menekültek dolgának megtárgyalását a vallási vitának álcázva kellene véghez vinni. Egyszóval mialatt a teológusok vitatkoznak és így magukra terelik a figyelmet, addig a politikusok komolyabb ügyeket is megtárgyalhatnak.¹⁵ A tét a felső-magyarországi menekültek portai tárgyalásai voltak. A Porta ugyanis felvetette azt a már egy-két évtizede lebegtetett ajánlatot, hogy ha az erdélyieknek sikerülne néhány magyarországi főurat (Batthyány, Erdődy, Eszterházy) meggyőzni, akkor saját fennhatósága alatt kész volna visszaállítani a magyar királyságot egy nemzeti királlyal az élén. A bujdosók követői épp a lelkipásztorok eltávoztása utáni harmadik napon érkeztek Radnóra, de a korábbi nagy ívű török ígéretek közül már nem sok maradt a tarsolyukban.¹⁶

⁹ BETHLEN, *Erdély története*, 525

¹⁰ ZOVÁNYI, 1898, 81-85. A zsinatról legújabban: SIPOS, 2000, 2000, 16-17.

¹¹ ZOVÁNYI, 1898, 83.

¹² BOD Péter, *Smirnai szent Polikárpus*, [Nagyenyed, 1766], 102. Lásd még: SIPOS, 2000, 16-18;

¹³ BETHLEN, 1955/I, 262.

¹⁴ BETHLEN, *Erdély története*, 525.

¹⁵ Bánffy Dénes levele: „Strepitus [zugolódás, lárm] és nagy cégér nélkül nem leszen az mi Fogarasban való menetelünk s az magyarországiak odajövések; azért az professorok philosophiájok és egyéb vallásbéli akadályok eligazítására való terminusnak kellene önagságának azt nevezni, kirül Naláczi uramnak is írtam.” (Bánffy Dénes Teleki Mihálynak, Ebesfalva, 1673. márc. 13, *Teleki Mihály levelezése* VI. kiad. GERGELY Sámuel, Budapest, 1912, 437.)

¹⁶ BETHLEN, *Erdély története*, 540.

Az, hogy Nadányinak és Haliciusnak nem tetsző ítélet született a radnóti zsinaton arra enged következtetni, hogy egy platformon voltak. Halicius, tehát nem a „haladó” Dézsi-féle szárnyhoz tartozott, hanem inkább a Pósházi-féléhez, ahogyan Nadányi is. Így nyilván érthetővé is válik a kollégisták ellenszenvé Halicius iránt, míg ha őt a Dézsi-Csernátoni-vonal képviselőjének tartanánk, akkor nem. Mert hogyan lehetett volna ő a kollégium pestise, ha a mindenki által szeretett és tisztelt Dézsi és Csernátoni frakcióhoz tartozott volna? Miért fenyegette volna Halicius pálcázással a diákokat, ha a diákok által kedvelt csoporthoz tartozott volna?

Ha, viszont igaz az, amit Misztótfalusi állított – aki egyébként szintén aláírta a Halicius és Nadányi ellenes panaszlevelet – és Halicius a magyarnak még a híretől is futott, akkor bizonyosan román volta miatt is érthették sérelmek magyar kortársai részéről. Ez annál is inkább hihető, mert este nem volt egyedi. Csak a legutóbbi időkben kapott kellő nyilvánosságot az, hogy a köztisztviselőben álló, és egyben a legmagasabb magyarországi egyházi méltóságot viselő, Oláh Miklóst legközelebbi humanista munkatársai (Kovacsóczy Farkas, Forgách Ferenc és Dudith András) gúnyolták csípős epigrammákban és levelekben pusztán román származása miatt. Joggal hangsúlyozza Almási Gábor, hogy a sokat emlegetett hungarus-tudat nem volt egyformán megengedő Magyarország és Erdély minden etnikuma számára: „A hungarus-tudat megkonstruálásáért és terjesztéséért elsősorban ők [a szászok és a délszlávok, főleg horvátok] voltak felelősek. [Kovacsóczy és Dudith is horvát származású volt]. A politikai töltetű Hungarus-identitáshoz azonban (többek között) a románoknak ab ovo nem voltak jogosultságaik. Vallásuk nem szerepelt az erdélyi bevett vallások között; testületi és politikai szervezetlenségüknek köszönhetően nem tartoztak bele az Erdélyben elismert natiók sorába.”¹⁷

Az a román egyházi (Oláh Miklós, Bujtut György, Ivul Gábor), vagy világi (Halicius) értelmiségi, aki be kívánt lépni a magyarországi és erdélyi latinista humanisták körébe kettős frusztrációra számíthatott. Egyrészt nem volt egyenrangú, nemhogy a magyar, de még a többi más etnikumú (elsősorban szász, szlovák vagy horvát) társával sem; másrészt folyamatosan szembesülnie kellett azzal, hogy a dicső ókori latinitás egyetlen közép-kelet-európai örökösei, a románok, latin műveltség tekintetében minden más nemzetnél siralmasabb helyzetben vannak. A románok latin eredete és a közép- valamint koraújkorban meg tapasztalható társadalmon kívülisége ugyanakkor a humanista elit köreiből is zavarólag hatott.

2.

Ioan Zoba *Sicriul de aur* (Aranykoporsó c. könyve a Brankovics Szávától előkerült nyomda betűivel került kinyomtatásra Szászsebesen 1683-ban.. A halotti prédikációkat tartalmazó kötet előszavában Zoba azt hangsúlyozta, hogy könyvét, mely kizárólag a Szentírás alapján az „elesett és sötétségben tévelygő” román nép számára írta. Simion Ștefanhoz hasonlóan felemlégette, hogy a románok nem egyféleképpen beszélnek, de öntudatos transzilvanistaként vállalta, hogy a Kárpátokon túl elterjedt szlavonizmusok helyett ő magyarizmusokat fog használni: oca (ok) a pricina; alean (ellen) az împotriva; hasna (haszna) a folos; alduiala (áldás) a blagoslovenia helyett.¹⁸ Az eddigi kutatók, vagy nem tettek említést a *Sicriul de aur* forrásairól (Gáldi László, Tamás Lajos, Juhász István, Nagy Géza), vagy minden alap nélkül azt állították, hogy valamilyen magyar prédikációs kötetből fordított Zoba.¹⁹ A *Sicriul de aur* modern kiadását sajtó alá rendező Anton Goția amellel érvelt, hogy a prédikációk nem fordítások, hanem Zoba önálló művei. Később Ana Dumitran is elfogadta ezt az érvelést, mivel eddig egyetlen prédikáció esetében sem sikerült semmilyen forrást

¹⁷ ALMÁSI, 2007, 614.

¹⁸ ZOBA, *Sicriul de aur*, 10.

¹⁹ TEPELEA, 1994, 178; PAVEL, 2001, 223.

feltalálni. Zoba a címben csupán annyit írt, hogy a „Szentírásból szedegett” prédikációk, holott a többi általa írt könyv esetében mindig utalt arra, hogy fordításról, vagy önálló műről van-e szó.²⁰ Mindenesetre a Zoba könyvében található tizenöt prédikáció közül egynek pontosan azonosítható a forrása. Az utolsó előtti prédikáció, melynek címe (*Mikor az asszony szülés közben meghal*) nem más, mint a Selyei Balogh István *Temető kert* (Várad, 1655, RMNy 2622) c. halotti prédikációgyűjteményében található első prédikációnak a szó szerinti fordítása.

Selyei Balogh István (megh. 1668), 1629-ben iratkozott be a debreceni kollégiumba. Később Franekerben és talán Leidenben is tanult. 1640-től Huszton prédikátor, majd 1643-tól a máramarosi egyházmegye esperese volt. 1652-től Keresztúri Bíró Pál mellett a fejedelem második udvari prédikátora lett. Részt vett a lengyelországi hadjáratban, ahol tatár fogságba esett, de rövid időn belül kiszabadult. Legismertebb munkája a Váradon 1657-ben megjelent *Úti társ* c. prédikációgyűjteménye, melyben kemény kritikával illette a világi hatalmasságokat, de ugyanakkor a lengyelországi kalandba bonyolódott Rákóczi csak szelíden dorgálta meg. Egyház- és irodalomtörténészeink puritánus szerzőként tartják őt számon. Dienes Dénes szerint, Selyei a predestináció lelkes híve és az „ortodoxiába ágyazott puritán kegyesség igehirdetője” volt. „Egyik legerőteljesebb, legkifejezőbb, metaforákban leggazdagabb nyelvezetű puritán íróknak” – írja róla Petrőczy Éva.²¹

Selyei Balogh István, <i>Temető kert</i>	Ioan Zoba, <i>Sicriul de aur</i>
A tisztességes temetés pedig nem áll valami ezüst, réz, és ón koporsóknak nagy haszontalan való csináltatásában. Nem áll valami csúfondáros czémereknek emberek álméldkására való felemeltetésében. Nem nagy költségben álló taszotákban [díszes szőnyeg], bársonyokban, arany, ezüstös sok formájú szegekben. Nem valami pompás vendégségnek szerzésében, melyben eszektől eltávozására való bort untig szoktanak innya a borzsák emberek. Mert ezekkel, avagy Istent indítják nagyobb bosszúállásra, avagy a gonoszra vágyakodóknak adnak alkalmatosságot a megholt testeknek felhányására, avagy a megmaradott árvákat mellyesztik meg, avagy a nyomomrult szegényeknek kiosztandó alamizsnát vesztegetik el, avagy penig másoknak megbotránkoztató akadályt szereznek. Nem ilyen vétkes dolgokban áll a tisztességes temetés, hanem keresztyéni együgyüképpen minden kárhozatos pompa nélkül szép összevgyűlt keresztyéni sereggel, ahhoz szabott régi szép és istenes énekeknek éneklésével, az Isten ígéjének haszonnal és épülettel való hallgatásával, abból vött szép intésekkel, vigasztalásokkal. Nem pogány módon való jajgatásokkal, kajabajálásokkal, utcán való jajgatásokkal, mint némelyeknek szokások; hanem illendőképpen való szomorkodással,	Iară îngropăciunea cu cinste nu stă în a facerea sicriului de argint, de aramă au de plumb, ce-s fără de nice un folos, nice nu stă în rădicarea ținirurilor pre mirarea oamenilor, nice în tahtă și urșinic și în țințe de argint poleite, care stau în multă cheltuială, nice în uspețe, în care oamenii cei bețivi, căroră le iaste vistiariu pântecel, de-și ies afară din minte. Cu unele ca acestea pre Dumnezeu pre mai mare mânie îl pornesc și făcătorilor de rău le face prilej bun pre dezgruparea morților, și cei rămași săraci, mai pre mare sărăcie îi duc; sau milostenia carea s-ară cădea săracilor o adevărăscu în deșărt sau altora sminteală și poticneală le fac. Nu stă îngropăciunea cu cinste în nește lucrure rele ca acesta, ce în smerenie creștinească, fără de toată lauda deșartă, cu gloată fruoasă, creștinească, cântând cântări dumnezeiești pre cinstea îngropăciunei, cu ascultarea cuvintelor dumnezeiești din care să ia dojană mângâiare sufletească. Nu cu urlate și cu vaiete păgânești, cum au deprins unii a face, ce cu întristare cuvioasă, cu dare de har, cu răbdare de pace, lăudând pre Dumnezeu. Cu nădejdea învierii cea fericită a-l astruca în rânza pământului, crezând aceasta cum și lui cu vreme îi iaste a merge acolo, de unde, cu acela depreună, prin cuvântul lui Isus Hristos, să vor scula și cu care într-

²⁰ Zoba, *Sicriul de aur*, IX; DUMITRAN, 1995, 141; DUMITRAN, 2004, 333.

²¹ DIENES, 2002, 14; Petrőczy szócikkét lásd: MAMÜL. Selyei Balogh életéről: HERPEI, 1966, 187-193. Prédikációiról: KECSKEMÉTI, 1998, 122; HORVÁTH, 2000; PETRŐCZI, 2004, 113; HELTAI, 2008, 67.

hálaadással, békességes tűréssel, szent isteni áldomással, a jövődő boldog feltámadásnak idvességes reménsége alatt kell a földnek gyomrába bétakarítai. Elhívén azt, hogy őneki is jövődőben vissza kell oda térni, honnét azzal egyetemben Jézus beszéde által feltámadnak, és akikkel testben együtt keresték a mennyei hazát, ugyanazokkal el is vészik az idvességnek megmocskolhatatlan koronáját. ²²	această viață ș-au agonisit casa de vecie, cu aceia depreună îs vor lua coronna cea neveștežită a mânuinței. ²³
--	--

A fenti hosszú idézet alapján egyértelmű, hogy Zoba pontosan és szinte szó szerint fordította Selyei Balog szövegét. Ez egyben azt is jelenti, hogy Zobának semmi gondot nem okozott az, hogy a görögkeleti román papok számára készült prédikációs kötetébe egy magyar puritánus szerző szövegét illessze be. Az idézett prédikációval kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a különböző fontos eseményekhez (keresztelés, esketés, temetés) kötődő, népi vallásosságra jellemző szokások Erdély más népeinél is jelen voltak, nemcsak a románoknál. Ezek korlátozása érdekében etnikai különbség nélkül léptek fel a református püspökök és prédikátorok, és ha e korlátozásokat a valdikáknak adott kondíciókban megfogalmazták, akkor azzal nem a görögkeleti egyházat akarták alapjaiban felforgatni, hanem csupán a társadalmi fegyelmezés eszközeivel éltek. Úgy tűnik a 17. század végére már a román papok egy része anélkül is képes volt elfogadni a kálvinista szuperintendensek által kezdeményezett kondíciókat, hogy görögkeletiségéről lemondott volna.

A *Sicriul* egy másik prédikációja szintén Selyei Balog egyik szövegét imitálja. De addig, amíg az előző esetben egy szó szerinti fordításról volt szó, itt már teljesen szabad átdolgozással állunk szemben. Zoba tizenegyedik prédikációjáról van szó, melynek elég hosszú címe van: *Amikor olyan asszony, vagy férfi hal meg, akinek semmi jóban nem volt része ezen a világon, és nehéz keservek közt élt*. A mintául szolgáló prédikációt (melynek textusa mindkét esetben János, Apok, 7, 16-17) meglehetősen furcsa kiadványból választotta Zoba. Ez nem más, mint iktári Bethlen Péter halálakor elmondott temetési beszédek gyűjteményét tartalmazó kiadvány: *Temetési pompa*, Várad, 1646 (RMNy 2160). Bethlen Péter, idősebb Bethlen István fia és Bethlen Gábor unokaöccse volt. Trencsénből hazatérőben 1646. augusztus 3-án 38 éves korában Bánon megütötte a guta és meghalt. A prédikációt, mely végül bekerült az elhunyt előtt tisztelgő kötetbe Selyei 1646. szeptember 31-én mondta el. A prédikáció első tizenöt sorát – ahol arról van szó, hogy a hívek, kikenk „e tisztátalan világban sok szorongatások és megemésztő nyomorúságok” van, ne csüggedjenek, mert „az Úristen mindazokból kimentí őket” – Zoba szó szerint fordítja.²⁴ Ezek után azonban két teljesen más szöveg következik. Selyei prédikációjában arról írt, hogy kik lesznek azok, akik megvigasztaltatnak, azaz kik is azok a hívek, akik elnyerik méltó jutalmukat. A hangsúly nála a bűnbánókra esik, akik e világot, mintegy „undok, bűdös, férges tömlőcnek” tartják, melyből a halál révén megszabadulnak majd. Az ilyen ember nem a világi romlandó, hanem az egekben elkészített megromolhatatlan kincset keresi, és mindig készen, lelki vigyázásban várja a halált.²⁵ Zobánál ezzel szemben igazi krisztológiai értekezéssé alakul, a polémikus hangvételtől sem mentes, prédikáció.

²² SELYEI BALOG, *Temető kert*, 10-11.

²³ ZOBÁ, *Sicriul de aur*, 165.

²⁴ *Temetési pompa*, 49; ZOBÁ, *Sicriul de aur*, 126.

²⁵ „A szenteknek példájok, kik e hitvány enyves világot mint csak ganéjt úgy tartották, sőt ugyan meg is utálták. Magokat a hitvány társaságoktól, mint a lelket megfojtó mételetől szorgalmasan megoltalmazták. Testi indulatjokat, a nekik adatott kegyelem szerint, megzabolázták, sőt ugyan megfeszítettettek, életeket lelki vigyázásban töltötték el, s mostan immár a mennyei dicsőségben vigadnak lélekben.” (*Temetési pompa*, 54-55.)

„Sem a szent angyalok, sem a szentek, sem a boldogok, sem a hatalmasok, sem a császárok, sem a királyok nem képesek arra, hogy az embereket megelégtítsék, megjavítsák és az életet adó forráshoz vigyék őket. Mert erre egyedül csak Jézus Krisztus, Istennek a báránya, aki ül a széken, hivatott. Ő az, aki az övétí lelegelteti és az örök élet forrásának vizével megitatja.”²⁶

Ha finoman is, de itt Zoba a keleti ortodoxia szentkultuszával polemizált. Vitatkozó kedve azonban nem állt meg itt. Azokat is megróttá, aki nem fogadják el Krisztus istenségét:

„Megcáfolja [a választott igehely] azokat, akik nem szeretik, hanem ócsárolják Jézus Krisztus urunkat. Ilyenek a pogányok, a törökök és az átkozott ariánusok, akik a zsidókkal együtt tagadják Jézus Krisztus isteni természetét.”²⁷

Ana Dumitran különös jelentőséget tanúsít ennek a résznek elsősorban azért, mert Zoba benne egy recepta religiót merészelt támadni. Ez a tény azonban önmagában nem bír nagy hírértékkel, az unitáriusokkal ennél sokkal durvábban vitatkoztak a kálvinisták ekkor.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy az említett két prédikációt leszámítva Zoba könyve önálló alkotás. Mivel Selyei Balog *Temető kertjéből* az első prédikációt fordította le teljes egészében és szövegűen Zoba, úgy vélem, hogy a román esperes elkezdhetette fordítani Selyei művét, de aztán meggondolta magát, és úgy döntött, hogy inkább eredeti művet ír. Formailag teljes mértékben követte a magyar kálvinista prédikációírás gyakorlatát,²⁸ de tartlamilag önálló művet hozott létre. Különböző rendű és társadalmi rangú elhunytak temetésekor elmondandó mintabeszédeket állított össze: a jó pap, az okos és becsületes feleség, a rablók által megölt ember, a legszeretettebb fiú stb. halálakor elmondandó beszédek. Az így született prédikációgyűjtemény felekezeti hovatartozását lehetetlen eldönteni. Ana Dumitran ugyan azt állítja, hogy Zoba néhol a keleti ortodoxia nézeteit vallja, amikor a papság szentségéről, vagy a predestináció kritikájáról ír, de az igazság az, hogy lehetetlen eldönteni azt, hogy mi is az álláspontja Zobának. Expressis verbis, például nem mondja ki azt, hogy a papság az szentség, csupán azt, hogy a jó papok imádkozásai és könyörgései többet érnek, mint a világi hatlamasságok fegyverei.²⁹ Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy Zoba egy puritánus szerzőt választott mintának, és a prédikációkban idézett ószövetségi részeket (a zsoltárok kivételével) a Károlyi-biblia első kiadása alapján fordította (mivel 1683-ban még teljes román Ószövetség-fordítás nem volt.)³⁰

²⁶ Zoba, *Sicriul de aur*, 133.

²⁷ Zoba, *Sicriul de aur*, 134.

²⁸ A felvett textus után következik annak magyarázata, avagy summája. Utána az abból lesűrhető tanítások, és hasznok (intő haszon, vigasztaló haszon), majd a berekesztés. Skolasztikusnak azért nem nevezném e prédikációk szerkezetét, ahogyan azt Dumitru Vanca és Ana Dumitran teszi. Zoba prédikációinak struktúrája teljes mértékben egyezik a 17. századi legjelentősebb erdélyi református szerzők (Medgyesi Pál, Selyei Balog, Szathmárnémeti Mihály, Szatmári Baka Péter, Komáromi Csipkés György, Keresztúri Bíró Pál stb.) prédikációinak szerkezetével. Mindezek legfőbb forrása Medgyesi *Doce nos orare, quin et predicare*, Bártfa, 1650 c. műve. A Vanca és Dumitran által közölt prédikáció szerkezete teljes mértékben egyezik például a Medgyesi által javasolt prédikációszerkezettel. Medgyesi, *Doce nos*, K3 r-v; VANCA-DUMITRAN, 2010, 150. Medgyesiről és a temetési beszédek retorikájáról lásd még: BARTÓK, 1998, 200-211; LUFFY, 2015, 227-282.

²⁹ Lásd Zoba negyedik prédikációját (amikor a jó pap hal meg): Zoba, *Sicriul de aur*, 45-54. Vö. DUMITRAN, 1995, 141-144.

³⁰ Azt, hogy Zoba a Vizsolyi Biblia első kiadását használta meggyőzően bizonyította Anton Goița: Zoba, *Sicriul de aur*, XIII-XIV.

Rezümé

Mihai Halici-nak 1674. évi Erdélyből való távozása kapcsán többen hangsúlyozták, hogy Halici-nak azért kellett ott hagynia az enyedi kollégiumot, mert a puritánus, haladó, coccejanus értelmiségi körhöz tartozott, szemben a retrográd, maradi ortodox kálvinista vezetőkkel. Tanulmányomban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy néhány, eddig figyelmen kívül hagyott, forrás azt bizonyítja, hogy Halici nem a coccejánus-karteziánus Dézsi Márton, Pataki István, Hunyadi Pál, Csernátoni Pál), hanem épp ellenkezőleg, az az ellen fellépő „reakciós” egyházi értelmiségiek (Nadányi János, Pósaaházi István, Tofeus Mihály) oldalán állt.

Ioan Zoba esetében a halotti prédikációkat tartalmazó kötet (*Sicriul de aur, Aranykoporsó*, 1683) forrásairól szeretnék szólni. Az eddigi kutatók, vagy nem tettek említést a *Sicriul de aur* forrásairól (Gáldi László, Tamás Lajos, Juhász István, Nagy Géza), vagy minden alap nélkül azt állították, hogy valamilyen magyar prédikációs kötetből fordított Zoba (Gabriel Țepelea, Eugen Pavel). A *Sicriul de aur* modern kiadását sajtó alá rendező Anton Goția amellelt érvelt, hogy a prédikációk nem fordítások, hanem Zoba önálló művei. Később Ana Dumitran is elfogadta ezt az érvelést, mivel eddig egyetlen prédikáció esetében sem sikerült semmilyen forrást feltalálni. Tanulmányomban azt bizonyítom be, hogy két prédikáció esetében pontosan azonosítható a forrás, ami nem más, mint a puritánus Selyei Balog István két műve: *Temetési pompa*, Várad, 1646 és *Temető kert*, Várad, 1655 c. műve.

Mihai Halici și Ioan Zoba: întrebări vechi, răspunsuri noi

S-a spus de repetate rânduri în legătura cu plecarea lui Halici din Ardeal în anul 1674, că Halici făcea parte din gruparea intelectuală puritano-carteziană și cocceiană, și din această cauză a fost exmatriculată din Colegiul din Aiud de către clerul calvinist retrograd „ortodox”. În prezentarea mea aș vrea să atrag atenția asupra unor documente uitate și marginalizate, din care reiese că Halici nu era un carteziano-cocceianist (ca de exemplu Dézsi Márton, Csernátoni Pál, Hunyadi Pál, Pataki István) ci din contră aparținea grupului conservator, „retrograd” (format din Nadányi János, Pósaaházi István, Tofeus Mihály).

În partea a doua a prezentării mele aș vrea să vorbesc despre sursele volumului de predici *Sicriul de aur* (1683) scris de către Ioan Zoba. Până acum ori nu s-a vorbit despre izvoarele lui Zoba (Gáldi László, Tamás Lajos, Juhász István, Nagy Géza), ori s-a spus, fără vreo dovadă, că este o traducere a unui volum de predici maghiare, deocamdată neidentificat (Gabriel Țepelea, Eugen Pavel). Anton Goția, editorul modern al *Sicriului de aur*, aducea argumente în favoarea ideii că volumul lui Zoba nu este o traducere, ci o operă originală. Mai târziu Ana Dumitran a acceptat această opinie, sprijinită și de faptul că până acum nu s-a putut identifica nicio sursă sigură în privința predicilor lui Zoba. În prezentarea mea, însă, aș vrea să atrag atenția asupra faptului că cel puțin la două predici se pot identifica cu precizie sursa, care sânt două volume de predici ai predicatorului puritan Selyei Balog István, *Temetési pompa*, Várad, 1646 și *Temető kert*, Várad, 1655.

Bibliográfia

- ALMÁSI, 2007: ALMÁSI Gábor, *Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről. Szélsőséges nemzeti-társadalmi előítéletek humanista körökben*, in *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, TUSOR Péter, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007.
- BARTÓK, 1998: BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó-Universitas Kiadó, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika)
- BETHLEN, 1955/I-II: BETHLEN, 1955/I-II: BETHLEN Miklós *Önéletírása* I-II, kiad. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1955 (Magyar Századok).
- BETHLEN, *Erdély története*: BETHLEN János: *Erdély története 1629-1673*. ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, utószó, jegyz. JANKOVICS József, Budapest, Balassi Kiadó, 1993.
- DÉZSI, 1892, DÉZSI Lajos, *Nadányi János történetíró életéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények (II), 1892/1, 56-83
- DIENES, 2002: DIENES Dénes: „Melyeket én az én Uram Jézus Krisztusomtól tanultam...” *A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 2002 (A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának kiadványai, 31); (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 5),
- DÖRNER, 1987: Anton DÖRNER: *Un umanist bănăţean din veacul al XVII-lea: Mihai Halicius (1643-1712)*, Mitropolia Banatului (XXXVII), 1987, 83-90.
- DUMITRAN, 1995: Ana DUMITRAN, *Entre orthodoxie et réforme – l'appartenance confessionnelle de l'archiprêtre Ioan Zoba de Vinţ in Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria CRĂCIUN, Ovidiu GHITTA, Cluj, University Press, 1995, 136-149.
- DUMITRAN, 2004: Ana DUMITRAN, *Religie ortodoxă - Religie reformată. Ipoteze ale identităţii confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, Editura Nereamiae Napocae-Cristian Matos, 2004.
- HAJÓS, 1974: Iosif HAJÓS, *Ipoteze despre poziţia ideologică a lui M. Halicius fiul*, STUBB, Series Philosophica, 1974, 113-123.
- HELTAI, 2008: HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban (1601-1655)*, OSZK-Universitas Kiadó, Budapest, 2008, (Res Libraria II).
- HEREPEI, 1966: HEREPEI János, *Apáczai és kortársai*, Budapest-Szeged, 1966 (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II).
- HORVÁTH, 2000: HORVÁTH Izabella, *A XVII. századi halotti prédikáció sajátos narratív eljárásai*, Nyírk (XLIV) 2000/1-2, 15-25.
- JAKÓ-JUHÁSZ, 1979: JAKÓ Zsigmond-JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok 1662-1848*, Bukarest, Kriterion, 1979
- KECSKEMÉTI, 1998: KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Budapest, Universitas Kiadó, 1998 (Historia Litteraria 5).
- LUFFY, 2015: LUFFY Katalin, „Romlás építőinek fognak nevezetni”. *Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (Csokonai Könyvtár 56).
- MUSNAI, 1960: MUSNAI László, *Új adatok Halicius Mihály életéhez és hagyatékához*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (IV), 1960/1-2, 51-67

- P. SZATHMÁRY, 1868: P. SZATHMÁRY Károly, *A gyulafehérvár-nagyenyed Bethlen-főtanoda története*, Nagyenyed, 1868.
- PAVEL, 2001: Eugen PAVEL, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- PETRŐCZI, 2004: PETRŐCZI Éva, *A hatalom kritikus megjelenítése a magyar puritán írásokban in Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai*, I. szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2004, 110-117.
- RADOSAV, 2003: Doru RADOSAV, *Cultura și umanism în Banat*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2003.
- SIPOS, 2000: SIPOS Gábor, *Az erdélyi református főkonizisztórium kialakulása (1668-1713-1736)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület-Erdélyi Református Egyházkerület, 2000, (Erdélyi Tudományos Füzetek 230).
- ȚEPELEA, 1994: Gabriel ȚEPELEA, *Pentru o nouă istorie a literaturii și culturii române vechi*, București, Editura Technică, 1994.
- VANCA-DUMITRAN, 2010: Dumitru A. VANCA-Ana DUMITRAN, *Predica funebră în mediul ortodox din Transilvania (mijlocul secolului XVI – sfârșitul secolului XVII)*, Apulum (XLVII) 2010, 139-150.
- ZOBA, *Sicriul de aur*: Ioan ZOBA din Vinț, *Sicriul de aur*, ed., intr. Anton GOȚIA, București, Editura Minerva, 1984 (Restitutio).
- ZOVÁNYI, 1898: ZOVÁNYI Jenő, *Dézsi Márton*, Protestáns Szemle (II) 1898, 81-85.